

Csont és bőr

**Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának
története, régészete és néprajza**

Konferencia

**Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Budapest, XIV. Városliget, Vajdahunyadvár**

2009. november 12-13.

PROGRAM

és

ELŐADÁSKIVONATOK

**IPARRÉGÉSZETI ÉS ARCHEOMETRIAI
MUNKABIZOTTSÁG**

**KÉZMŰVESIPAR-TÖRTÉNETI
MUNKABIZOTTSÁG**

**MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM
BUDAPEST**

**MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottsága,
MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottsága,
Magyar Mezőgazdasági Múzeum**

Csont és bőr.

**Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának
története, régészete és néprajza**

Bone and Leather

History, archaeology and ethnography of crafts utilizing raw materials from animals

Knochen und Leder

**Geschichte, Archäologie und Ethnographie der handwerklichen Verarbeitung der
tierischen Rohmaterials**

Konferencia / conference / Konferenz

Helyszín:

**Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Hungarian Agricultural Museum
Budapest, XIV. Városliget, Vajdahunyadvár**

Időpont:

2009. november 12-13.

Konferencia időtartama:

2009.11.12. 10:00 – 17:00

2009.11.13. 9:00 – 16:00

**IPARRÉGÉSZETI ÉS ARCHEOMETRIAI
MUNKABIZOTTSÁG**

**KÉZMŰVESIPAR-TÖRTÉNETI
MUNKABIZOTTSÁG**

**MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM
BUDAPEST**

Program

2009. november 12. csütörtök

Köszöntő / salutatory / Begrüßung:

10:00 **Dr. Fehér György** a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgatója

10:10 **Prof. Dr. Faragó Sándor** a Nyugat-Magyarországi Egyetem rektora

Előadások / lectures / Vorträge:

I. Levezető elnök / chairman / Vorsitzende: Dr. Vörös István, MNM

10:20 **Alice Choyke**

Nem a múlt műanyaga: A megmunkált, kemény állati eredetű anyagok fontossága
Not the Plastic of the Past: The significance of worked osseous materials

10:40 **Csippán Péter**

Az állati nyersanyagokat feldolgozó műhelyek azonosítási lehetőségei
Identification markers for workshops producing goods from animals raw materials

11:00 **Daróczi-Szabó Márta**

A csont, a bőr és a mikroszkóp. Kopásnyom-tanulmányok csonteszközökön
Bone, leather and the microscope. The study of trace wears on worked osseous materials

11:20 **Tóth Zsuzsanna**

Régészeti kísérletek és a kopásnyomok elemzése
Archaeological experimentation and the trace analysis of wears

11:40 **Bácskay Erzsébet – Csongrádiné Balogh Éva**

Állati csont és bőr feldolgozásának kopásnyomai őskori pattintott kőeszközökön.
Traszeológiai vizsgálatok eredeti és kísérleti kőeszköz-mintákon.
Wear traces from manufacturing of animal bone and leather on flaked stone tools. Traceology studies on original and experimental stone tool samples

12:00 Vita (Discussion)

12:10 -13:30 Ebédszünet (Lunch break)

II. Levezető elnök : Prof. Dr. Faragó Sándor a NyME rektora

13:40 Dobosi Viola

Az állati eredetű nyersanyagok felhasználása az őskőkorban
The exploitation of animal derived raw materials in the Paleolithic

14:00 Kustár Rozália – Tugya Beáta

Csontkorcsolyák a késő bronzkorban
Bone Skates from the Late Bronze Age

14:20 Bárány Annamária – Hajnal Zsuzsanna

Agancsfeldolgozó műhely és agancseszközök Tiszagyenda-Lakhatom koraközépkori lelőhelyről
A workshop producing tools from antlers at the Early Mediaeval site Tiszagyenda-Lakhalom

14:40 Kőrösi Andrea

Felgyő-Kettőshalmi dűlő megmunkált csonteszközeinek tipizálása
Typology of the worked implements made of bone from Felgyő-Kettőshalmi dűlő

15:00 Vita

15:10 – 15:20 Szünet

III. Levezető elnök: Kőrösi Andrea, MMM

15.:20 Gál Erika – Kováts István – Zimborán Gábor

A csontüllő: egy újabb példa az állatcsontok hasznosítására
The bone anvil: a recent example of the use of animal bones

15:40 Kvassay Judit – Vörös István

Egy kovácműhely csonttani bizonyítékai az Árpád-kori Kolon faluból
Proof in animal bone of a smithy from the Árpád period village of Kolon

16:00 Magyar Kálmán

A Dél-Balaton középkori temetőiben feltárt állati eredetű bőr-és csontmellékletek rövid értékelése
A short study of leather and bone grave goods from some South Balaton medieval cemeteries

16:20 Nagy Györgyi

Az elefántcsont szimbolikája, felhasználása, illetve helyettesítése
The symbolism, exploitation and substitution of ivory

16:40 Szűcs Judit

Az állati bőr kézműipari feldolgozásának néprajzi emlékei, szűcsök szerszámai, műhelyei és munkaeljárásai.
Ethnographic data on artisanal production of animal hide: furrier tools, workshops and manufacturing techniques

16.50 Vita

2009. november 13. péntek

9:00 – 10:00 **Szabadprogram:** A Magyar Mezőgazdasági Múzeum épületének és kiállításainak megtekintése. Vezet: **Kőrösi Andrea**

Előadások:

IV. Levezető elnök: Dr. Gömöri János, SM

10:00 **Kocsis László**

Mire használta a római hadsereg az állati eredetű nyersanyagot?

What did the Roman Army use animal-derived raw materials for?

10:20 **Pásztókai-Szeőke Judit**

Taurinae – torinói papucs?

Taurinae – slippers from Torino?

10:40 **Vörös István**

Árpád-kori prémek és prémvadászok

Árpád period furs and fur animal hunters

11.00 **B. Nyékhelyi Dorottya**

Egy budavári kút középkori bőrleletei és konzerválásuk

The medieval leather finds from a well in Buda castle and their conservation

11:20 **Petényi Sándor – Bartosiewicz László**

Tímárkodással kapcsolatos adatok a Baj Öregkovács-hegyi koraiújkorai nemesi udvarház területén

Data on tanning from the area of the courtyard of a noble house from the early modern site of Baj Öregkovács-hegy

11:40 **Ringer István – Gál-Mlakár Zsófia – Kissné Bendeffy Márta – Horváth Antónia – Kováts István – Bartosiewicz László**

17. századi bőrfeldolgozó műhely maradványa Sárospatakon (régészeti és történeti rész)

Remains of a seventeenth century hide production workshop in Sárospatak (archaeological and historical parts)

12:00 **Ringer István – Gál-Mlakár Zsófia – Kissné Bendeffy Márta – Horváth Antónia – Kováts István – Bartosiewicz László**

17. századi bőrfeldolgozó műhely maradványa Sárospatakon (archeozoológia és restaurálás)

Remains of a seventeenth century hide production workshop in Sárospatak (archaeozoological and conservation parts)

12:20 Vita

12:30 – 13:30 Ebédszünet

V. Levezető elnök: Dr. Szulovszky János, MTA TTI

13. 40 Molnár Erzsébet

A tiszagyendai avar csontsíp

The Avar bone flute from Tiszagyenda

14:00 Gál Éva

Tímármesterség, tímárházak Pécsen a 18-20. században.

Tanning craft and tanning structures in Pécs in the eighteenth to the twentieth centuries

14:20 Fodor Péter

Csongrádi cipészek és szűcsök a 20. század első felében írásos források alapján

Textual references to shoemakers and furriers in Csongrád in the first half of the twentieth century

14:40 Domonkos Ottó

A melléktermékek hasznosítása

Making use of by-products

15:00 Gömöri János

Két középkori soproni tímárműhely régészeti maradványai

Archaeological remains of two medieval tanning workshops from Sopron

15:20 Szulovszky János

Csont és a bőr iparosai a dualizmus korában

Artisans in bone and leather in the Austro-Hungarian monarchy

15:40 Vita (Discussion)

15:50 Konferencia zárása

Poszterek / Posters

Gál Erika

Rozmár a Dráva partján? Egy rozmár agyarból készült övcsat a barcsi törökkori palánkvárból

Walrus on the side of the Drava? An ivory belt plaque found in a Turkish garrison in South-Western Hungary.

Nyerges Éva Ágnes

Feldolgozás, hasznosítás - Megmunkált állatcsontok a Sopron, Potzmann-dűlő II. őskori településről

Manufacturing and Use: Worked animal bones from the site of Potzmann-dűlő II in Sopron

Kőrösi Andrea

Faragott tülkök a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban

Carved horns in the collections of the Hungarian Agricultural Museum

ELŐADÁSKIVONATOK / SUMMARIES / ZUSAMMENFASSUNGEN

az előadások sorrendjében

Alice Choyke

Nem a múlt műanyaga: a megmunkált, kemény állati eredetű anyagok fontossága

Mi lehetett könnyebben elérhető a régi mesteremberek számára, mint az állatcsont, a -fog és az agancs? Az utóbbi kivételével mindezek a településeken helyben, szinte karnyújtásnyira beszerezhetők voltak. Fizikai jellemzőik, a szilárdság, a rugalmasság és természetes alakjuk változatossága a belőlük faragott szerszámokat számos kézműves tevékenységben tette használhatóvá. Ezek közül kiemelkedik a szövetek készítése, a bőrmegmunkálás, a háncs- és vessző feldolgozása valamint a fazekasság. Különösen az őskorban dárda- és nyílhegyeket is készítettek belőlük, később pedig egyre összetettebb szerkezetek alkatrészeinek nyersanyagává váltak. Az állati vázrészekből díszeket, viseleti darabokat is faragtak, illetve elsősorban a fogakat és a lábvégek csontjait amulettként vagy trófeaként hordták saját testükön vagy tették más módon közszemlére.

Az őskori “csonteszközök” (a másik két nyersanyagot is ideértve) abban különböztek a történeti korok csontiparának termékeitől, hogy az utóbbiak szűkebb formaválasztékot, de nagyobb mennyiségeket produkáltak. A nagyfokú egyöntetűség különösen a római- és középkori városi műhelyek termékeire jellemző. Azonban a technikai fejlődés ellenére az emberek viszonya ezekhez a tárgyakhoz – legalábbis a helyi kulturális hagyományok keretein belül – hosszú távon viszonylag keveset változott.

Az anyagi kultúra részeként a csontmegmunkálás módja és stílusa már a nyersanyag kiválasztásától kezdve az adott korszakra jellemző. Ez azért könnyíti meg a kutatók számára az egyes kulturális hagyományok jobb körvonalazását, mert a korabeli emberek tudatosan vagy tudat alatt tárgyaik készítésével regionális, életkorhoz és nemhez kötött, valamint társadalmilag meghatározott identitásukat is kifejezték. Az eleven állatoknak tulajdonított érték ugyancsak szerepet játszott egyes fajok illetve kiemelt fontosságú vázrészeik feldolgozásában. Az is világos, hogy a csontmegmunkálásnak nemcsak a technikai feltételei, de szabályai is kultúránként – sőt akár egyazon népesség települései között – változtak. Az állatcsont, a -fog és az agancs megmunkálásának szabályszerűségei hol szigorúbbak voltak, hol háttérbe szorultak. Ezek a változó anyagi kultúra egészén belül megnyilvánuló tendenciák sokat elárulnak egy-egy korszak, közösség életéről.

Az is nyilvánvaló, hogy a megkülönböztetett fontosságú csonttárgyak (például személyes holmik, mint a fésűk, vagy a mesterfokon elkészített kora újkőkori szarvasmarhacsont-kanalak) az emberek közötti kapcsolat kifejezői, a társadalmi kommunikáció közvetítői voltak. Az ilyen darabok birtoklása, esetleg feltűnő viselete túlmutatott a ma is azonnal felismerhető gyakorlati rendeltetésükön. Ez nyilvánul meg abban, hogy gyakran szokatlan régészeti környezetben, szándékosan összetörve, különös helyekre temetve, vagy éppen sírokban bukkannak elő. Az is látható, hogy e nyersanyagok könnyű beszerezhetősége ellenére a belőlük készített tárgyak megbecsültek, nem egyszer hosszú élettartamúak voltak. Néprajzi példák arra utalnak, hogy némelyiküket akár több nemzedéken keresztül örökölhették, ami erősítette egy-egy család vagy éppen mesterség folytonosságból táplálkozó azonosságtudatát.

Előadásomban az elmúlt három évtized nyersanyagválasztásra, megmunkálási módszerekre és használati nyomokra vonatkozó kutatási eredményeit foglalom össze, különös tekintettel arra, hogyan viszonyulhattak ezek a régi korok emberének életmódjához, a világban elfoglalt helyéhez.

* * *

Csippán Péter

Az állati nyersanyagokat feldolgozó műhelyek azonosítási lehetőségei

Az állati nyersanyagokat feldolgozó műhelyek azonosításának, vagy lokalizációjának problematikája meghatározó jelentőségű a gazdasági régészeti kutatások terén. A kérdést még jobban megnehezíti az a tény, hogy az egyes feldolgozó ágazatokra a feltárás során sok esetben, sem speciális műhelyhulladék, sem a feldolgozásra jellemző régészeti objektumok nem utalnak. Ezek hiányában még a teljes körű archaeozoológiai feldolgozás után is csak nehezen következtethetünk az egyes feldolgozó tevékenységekre. Azonban valóban hiányoznak-e a műhelyhulladékok? Mit tekinthetünk műhelyhulladéknak például egy mészárszék esetében? Egyáltalán tekinthetjük-e műhelynek a mészárszékeket?

Amennyiben a fenti kérdésekre igennel válaszolunk, akkor a hagyományos régészeti kutatásban a műhelyek azonosítására szolgáló kritériumrendszert kell alkalmaznunk a feltételezett műhelyekkel szemben. Ez csakis úgy lehetséges, hogy az ásatásokon talált archaeozoológiai leletanyagot próbáljuk többletjelentésekkel felruházva megfeleltetni a fenti kritériumok szigorú követelményeinek.

* * *

Daróczi-Szabó Márta

A csont, a bőr és a mikroszkóp. Kopásnyom-tanulmányok csonteszközökön

A traceology, magyarul kopásnyomvizsgálat, hazánkban jóval kevésbé ismert tudományág, mint külföldön, noha különböző régészeti leleteket (kőeszközöket, csonteszközöket) lehet általa vizsgálni. A kísérleti régészeti módszereken és a különféle mikroszkópok használatán alapuló módszer a készítési és a használati nyomokra fókuszálva segít megérteni, hogy az adott tárgyat hogyan készítették el, és mire használták.

Egy ösztöndíj keretében Tóth Zsuzsával együtt több hónapot tölthettünk Franciaországban, ahol neves szakemberek segítségével mélyedhettünk el a kopásnyomvizsgálatokban. Előadásomban az egyik kísérletsorozatokat szeretném bemutatni, amikor marha-, juh- és szarvascsontokból készítettem eszközöket (árákat illetve simítókat), és ezeket különféle bőrökön használtam. Egyfelől arra voltam kíváncsi, hogy mennyire hatékonyak az eszközeim, van-e köztük különbség e tekintetben, másfelől pedig, hogy azonos időtartam alatt végzett munka a különféle alapanyagokon milyen jellegű és mértékű makro- illetve mikroszkopikus nyomokat hagy.

* * *

Tóth Zsuzsanna

Régészeti kísérletek és a kopásnyomok elemzése

A régészeti leletek egy jelentős hányadát állati eredetű anyagból, csontból, agancsból, fogból készült használati eszközök alkotják. Ezek felhasználási területével kapcsolatban azonban nagyon kevés információval rendelkezünk. Kísérleti módszerek segítségével lehetnek az eszközök rendeltetésének meghatározásában, információkat nyerhetünk a velük végzett munkára, mozdulatra, erőre, arra az anyagra vonatkozóan, amellyel az eszköz kapcsolatba került, de megindokolják az eszköz formáját is. Mindezek mellett a kísérleti körülmények között létrehozott használati nyomok a későbbiekben is egyértelműen azonosíthatóak, így összehasonlíthatóak a régészeti leletanyagon megfigyelt használati nyomokkal. Mindezeket a tapasztalatokat kellő kritikával alkalmazva hasznosíthatjuk a régészeti leletanyag elemzése

során is. Egyetlen kísérletsorozat példáján keresztül szeretném szemléltetni (amit bőrön végeztem el), hogyan épül fel egy tudományos kísérlet, a kérdésfeltevéstől (kísérleti protokoll) kezdve, a kivitelezésen és dokumentáción át a használati nyomok megfigyeléséig és értelmezéséig.

* * *

Bácskay Erzsébet – Csongrádiné Balogh Éva

Állati csont és bőr feldolgozásának kopásnyomai őskori pattintott kőeszközökön.
Traszeológiai vizsgálatok eredeti és kísérleti kőeszköz-mintákon.

A '90-es évek elején Brian Adams amerikai régész végzett kopásnyom vizsgálatokat magyarországi rézkori és bronzkori pattintott kőeszközökön Csongrádiné Balogh Éva régész felkérésére. A mikro-használati nyomok mikroszkóp alatti vizsgálatának magyarországi meghonosítása után Bácskay Erzsébet régész egy 170 db-ból álló kísérleti kőeszköz-gyűjteményt készített, melyet a későbbiekben (a felső paleolitikumtól a bronzkorig) különböző régészeti lelőhelyekről származó kőeszköz-mintákkal hasonlított össze.

A módszer lényege, hogy a pattintott kőeszközökön, mikroszkóp alatt láthatóak az egykori használatuk során keletkezett kopásnyomok, sérülések, ill. a megmunkált anyagok által hagyott specifikus „*lenyomatok*”.

Ezen nyomokat a kísérleti úton előállított használati nyomokkal összehasonlítva vissza lehet következtetni a régészeti mintákon látható használati nyomok eredetére. A módszer alkalmazásának nagy előnye, hogy egzakt módon egészíti ki a hagyományos morfológiai-tipológiai meghatározásokat.

A megállapított eszközhasználatból számos további következtetést lehet levonni, pl. a lelőhelyen vagy objektumon belüli különböző munkavégzés helyére, elkülönítésére, vagy a foglalkozási specializáció kimutatására vonatkozóan. Alkalmos a módszer továbbá az eszköztípusok változásainak nyomon követésére, pl. a földművelés, a csont és bőr feldolgozásához használt eszközök specializálódására, a kőeszközök másodlagos használatának kimutatására („sarlófény”).

Mindezekből messzebbmenő következtetések levonása is lehetséges. A lényeg, hogy a traszeológiai információ felismerése és értelmezése helyes legyen, s a módszert csak a vizsgált anyaggal kapcsolatos többi régészeti (ill. egyéb) információval együtt és azokkal egyeztetve alkalmazzuk. A módszer számos országban évtizedek óta rutinvizsgálatnak számít, s reményeink szerint megtalálja a helyét a hazai régészettudományon belül is.

Az előadáson a szerzők a fenti módszer segítségével vizsgált pattintott kőeszközökön kimutatott kopásnyomokból levonható következtetéseiket mutatják be.

* * *

Dobosi Viola

Az állat eredetű nyersanyagok felhasználása az őskőkorban

Csont: legkézenfekvőbb nyersanyag az őskőkorban, a mindennapos vadászat mellékterméke. Kedvező fizikai tulajdonságai lehetővé teszik a pattintással és csiszolással történő megmunkálását. Sokoldalú felhasználása a különböző korszakokban változó intenzitású.

- munkaeszköz,
- ékszer
- művészeti alkotás
- földfelszíni építmény elemei
- tűzrevaló, stb.

Bőr:

A Föld kolonizációja során trópusi vidékeiről a mérsékelt övbe érkező korai embernek a kényeszerű akklimatizálódáshoz aktív (maga előállította) és passzív (lehetőségeket felismerő és igénybe vevő) védelemre volt szüksége.

A Kárpát-medence őskőkori népessége a jégkorszak glaciális és stadiális szakaszaiban feltétlenül, de az enyhébb éghajlati periódusokban is védelemre szorult. A védekezés módjait és eszközeit két nagy csoportra oszthatjuk:

a személyes, testi védelem és a közösség kisebb egységét (család, speciális célból létrejött csoport) védő lakóhely.

A prém és bőr romlandó, Ötzi önmaga és ruházata a legkorábbi, szerencsés körülmények között fennmaradt maradvány. Az őskorból csak közvetett bizonyítékokat tudunk felsorakoztatni a bőr és prém nyilvánvaló felhasználására:

- hús- vagy prém hasznú állatok arányának változása különböző korú a fauna-listákban
- bőrmegmunkálásra alkalmas eszközök („örök életű ulu”, kaparók, tűk, árák) megjelenése
- néprajzi analógiák lehetősége
- lakóhelyek (Terra Amata, Ságvár, Dömös, urjankhájok rekonstrukciók)
- ruházat (parka), szíjak (Venusz-szobrok, ékszerek)

Szállítás eszköze: Szob: ékszersziga-halmok.

* * *

Kustár Rozália – Tugya Beáta Csontkorcsolyák a késő bronzkorban

A ló- és marhacsontok alakjuknál fogva, ahogy ezt a számos néprajzi adat is mutatja, kisebb igazítással – felesleges részek levágása, kihegyezés, lyukfúrás – tökéletesen alkalmasak voltak a jégen való közlekedésre. A megmunkált, egyik oldalon kopásnyomokat mutató csontok azok közé a tárgyak közé tartoznak, melyeket viszonylag egyértelműen azonosítanak a régészek is csontkorcsolyákként.

A későbronzkori urnamezős kultúra több településéről ismerünk faragott csontkorcsolyákat (Németbánya, Lébény). Jelen közlésünkben néhány eddig közöletlen csontkorcsolya (Szakmár-Kisülés, Zamárdi 89. lh.) régészeti – archeozoológiai elemzését végezzük el.

* * *

Bárány Annamária – Hajnal Zsuzsanna Agancsfeldolgozó műhely és agancseszközök. Tiszagyenda-Lakhatom koraközépkori lelőhelyről

2006-2007. évben a Vásárhelyi Tervhez kapcsolódó megelőző feltárások sorában került sor a Tiszagyenda-lakhatomi lelőhely feltárására. 3-4. századi, sűrű szerkezetű szarmata település került elő. A 4. század végén a virágzó települést a hun uralom terjedéséhez köthető népmozgások következményeként felgyújtják. A romok eltakarítása után a területen új települést alapítanak, a településhez tartozó, feltárt sírokban és a település anyagi kultúrájában jelentős változások figyelhetők meg az égésréteget megelőző korszakhoz képest: a gepida beköltözést érthetjük tetten. A gepidák a 7. század közepéig élnek a településen, majd azt felhagyva a terület több mint két évszázadig lakatlan. Honfoglaló eleink falujának

maradványai is napvilágra kerültek a lelőhelyen. Ez a falu 12. végén szűnt meg, a hun korihoz hasonló, erőszakos eseményre utaló nyomok nélkül.

Ezidáig a régészeti leletanyag csoportosítása, tipologizálása elkezdődött, az archaeozoológiai leletek 50%-a került meghatározásra, feldolgozásra. A 3-7. és a 10-12. századi település gazdag kisleletekben, így csonteszközökben is. Különösen jelentős a gepida korszak első felére keltezhető gödörházból előkerült agancsfeldolgozó műhely hulladékanyaga, melyben a fésűkészítés minden félkészterméke képviselteti magát. Ehhez járul még a kis számú egyéb agancseszköz mellett a mintegy 50 egész, vagy töredékes fésű is, melyek többsége a 4. század végétől a 6. század végéig keltezhető. Az előadás ezen agancseszközök és hulladékanyag zoológiai meghatározásán túl az egyes technológiai folyamatok leírásával foglalkozik, továbbá az agancseszközök régészeti feldolgozását adja (korszak, műhelykörök, előfordulási körülmények alapján tagolva).

* * *

Kőrösi Andrea

Felgyő-Kettőshalmi dülő megmunkált csonteszközeinek tipizálása

A lelőhelyről előkerült állatcsontanyagból nagy mennyiségű megmunkált csonttöredék is előkerült. Ezek egy része maga a csonteszköz, másik része a csonteszköz kialakítása során keletkezett hulladékanyag. A csonteszközök használatuk szerint csoportosíthatók. Az előadásban ezek bemutatására és értékelésére kerül sor.

* * *

Gál Erika – Kováts István – Zimborán Gábor

A csontüllő: egy újabb példa az állatcsontok hasznosítására

A csontüllő ritka és viszonylag kevésszer említett eszköz még a szakemberek körében is, holott a típus megismerése után már rendkívül könnyen azonosíthatjuk ezeket a különleges leleteket az állatcsont-együttesekben. Szerepe folytán a csontüllő arról ismerhető fel, hogy a legtöbbször téglalap alakúra faragott csonton jól láthatók az aratáshoz használt sarló recés fogainak lenyomatai, ugyanis ezeket a darabokat kizárólag a fémsarlók kicsorbult fogainak helyrekalapálása céljából használták.

A legtöbb csontüllő szarvasmarha- és ló metapodiumból készült. Ez minden bizonnyal összefüggésben áll a húskinyerés szempontjából értéktelen vázrész gyakoriságával és megtartásával. Ezek a szerkezetileg is tömör hosszúcsontok legtöbbször egészben maradvánnyá a hulladék részét képezték, illetően hasznosításuk tehát kézenfekvő volt. Az egyes fajok gyakorisága jól tükrözi az adott területre, valamint korszakra jellemző állattartási és húsfogyasztási szokásokat.

Az egyik legkorábbi csontüllő, amelyet szarvasmarha metacarpusból készítettek, a dél-olaszországi Pantanelloban talált, Kr. e. II. – Kr. u. I. századra keltezett leletegyüttesből került elő. Az eszköz elődeinek vagy csupán ismeretének és használatának Európába hozatala görög közvetítéssel történhetett, amint ezt az Ukrajna mai területeiről származó legkorábbi leletek valószínűsítik. Népvándorlás- és középkori csontüllők, valamint néprajzi párhuzamai Spanyol- és Franciaországból, Portugáliából és Marokkóból ismertek.

Magyarországról legelőször Hajdúnánás – Fürjhalom-dülő Árpád kori leletegyütteséből, majd Cegléd – Fertály-földek II. lelőhely szintén Árpád kori anyagából

azonosítottunk csontüllöket. Az utóbbi, különösen gazdag kollekciónak darabjai ló- és szarvasmarha vázrészeiből, anatómiai elhelyezkedésük szerint változatos hosszú- és laposcsontokból készültek. Jelenlétüknél fogva ezek a csontüllők tehát nemcsak a csontmegtartás fejlettségét, hanem közvetett módon az említett két faj húsellátásban betöltött szerepét is bizonyítják a kora középkori Nagy Alföldön.

* * *

Kvassay Judit – Vörös István

Egy kovácsműhely csonttani bizonyítékai az Árpád-kori Kolon faluból

Zala megyében, Balatonmagyaród határában, a középkori Kolon falu területén 2002-ben feltárt kút leletei között jelentős mennyiségben kerültek elő olyan marha- és lócsontok, valamint kecskeszarvak, amelyek első pillantásra nyilvánvaló volt az emberi kéz nyoma. A használaton kívül került, homokkal félig feltelt egyszerű, szabálytalan kör alakú, tölcséres keresztmetszetű, béleletlen Árpád-kori kutat különös összetételű hulladékkal töltötték fel. Nem csupán egyszerű háztartási szemetet szórtak bele, hanem zömmel egy kovácsműhely „ipari hulladékai” kerültek bele. Magának a műhelynek nem sikerült nyomára bukkanni a szűk nyomtávú MOL vezeték fektetését megelőző feltárás során. A kút betöltésében kékesszürke, hamus, enyhén faszenes; fekete, égett, erősen faszenes, kormos; gyengén átégett vörösesbarna agyagos rétegek váltakoztak sárga homokcsíkokkal. Bőséges leletanyag került elő a hamus és az égett rétegekből: a 12–13. századra jellemző fazéktöredékek, agyaggolyók, késtöredék, zablatöredék, szögek, bronz csat, fenőkötöredékek, kézi malomkő töredéke; igen nagy mennyiségű kovács-vassalak és állatcsont. Az utóbbiak felét kecske csontok tették ki, valamint találtunk fogazott élű sarlók fogazására üllöként használt, 41 db darab marha és ló lábszárcsontot.

* * *

Magyar Kálmán

A Dél-Balaton középkori temetőiben feltárt állati eredetű bőr-és csontmellékletek rövid értékelése

A címben szereplő leletanyagok vizsgálata elsősorban az általam az 1980-as években az említett térségben feltárt, illetőleg leletmentett középkori temetők: Balatonszabadi-Pusztatorony és Szántód környéke, valamint Belényesy Károly Balatonszárszó Kis-erdei dűlő és Fitz Jenő Fonyód-fácánosi sírjainak mellékletére szorítkozik. Elsősorban analógiaként használok fel az általam feltárt Somogyvár-Erdész és Bodrog-Alsó-Bű nemzeti központ temetőinek leleteit, valamint Költő László-Dobó Bernadett által rekonstruált Somogysámszon-Marót területén előkerült középkori bőrvetők az anyagát.

Általánosságban- már a részletes technikai és a műhelyvizsgálatok előtt- megállapíthattuk, hogy ezekben a temetőkben megtalált különböző formájú és díszű párták alapanyagaként felhasználták a bőr és a tartósabb len alapanyagú vagy egyszerűen a növényi hánccsokra épülő és tapadó gyengébb fonalat. Ezek azonban -főképpen a különböző mikroorganizmusok bomlasztó hatására -alig maradtak meg.

Ilyen helyzet állhat fenn- a megtalált különböző veretek alapján- meghatározható bőr-és ún. vászonvetők esetében is. Kivételt képezhet a Bodrog-Alsó-Bű monostorának temetőjében előkerült kisméretű gyermek (serdülő) egyszerű, szegecsekkel díszített, keskeny bőrveték maradványa. Sajnos itt is, de a közepesen vagy nagyon szárazon lévő talajban nem őrződtek meg a nagy számban előkerült díszes bőrvetők ilyen anyagai. Csak a rájuk felerősített

fémveretek és csatok „milyenségéből” következtethetünk, legalábbis egyelőre rájuk és készítőjükre. (A felsorolt középkori temetők egyikében sem állt fenn ugyanis az a nagyon szerencsés állapot, mint a kaposvári vár kutatása esetében. Itt a régi mocsaras és ma is a talajvízben álló különböző, elsősorban törökkori bőrleletek, így a cipőtálpak igen nagy számban megmaradtak. Ezeknek laboratóriumi és egyéb vizsgálatát, valamint kezelését ezen a helyen is szeretnénk szorgalmazni.)

Izgalmas a Balatonszabadi- Pusztatorony többnyire bolygatott sírjainál előkerült különböző állati eredetű csontanyag. Ilyenek az átfűrt, juhlábszárcsontból készült ún. csontkorcsolyák. A széles, tehát vagy ökörszarvból készített nagyméretű kések fogantyúja. A szárnyasok hegyes és vékony csontjaiból kialakított csonttűk vagy csontárok. Mégis talán legizgalmasabbak- a megyében is egyedi módon- az itt nagyobb számban megtalált ún. csontosövek tartozékai. Balatonszabadi-Pusztatorony templom körüli temetőjének két sírjában az 1983-as ásatásunk során két csontosöv tárgyai: a jellegzetes övmerevítő és a környékén talált szíjvég, valamint a másik sírban talált négyszögletes, átfűrt övdísz és a hozzátartozó- a bronz szíjvégekre emlékeztető karcsú formájú- szíjvég kerültek elő. Ezeknek a csontleleteknek a kora -az előkerült pénzek alapján- 1382-1427 közötti időszakra keltezhető. Eddig Somogyból csak az általunk közölt kötcsei és K. Németh András tanulmányából ismert somogyvári négyzetes csontos-öv verete ismert. A kevés számú somogyi lelet alapján inkább távolabbi készítőre, illetőleg nem itteni műhelyre gondolhatunk. Több kutató a szomszédos megyében inkább nagyobb számban élt kunok jellegzetes viseletének tartja. Díszes motívumaik egyfajta művészi készséget és magasabb szintű mesterségbeli tudást is feltételeznek a készítőjüktől. Itt ezeket a csontos-öveket nem a szegény, hanem rangosabb ember viselte. A két csontos-öv tulajdonosa közül az egyik ugyanis magában a templomban, annak közepén kapott sírhelyet. Ebben az esetben szerintünk tehát nem a gazdasági, hanem inkább a már említett etnikai szempont lehetett az itteni csontos-övek viselésében és eltemetésében a döntőbb.

* * *

Nagy Györgyi

Az elefántcsont szimbolikája, felhasználása, illetve helyettesítése

Az Iparművészeti Múzeum Kisgyűjtemények osztályán – többek között – elefántcsontból és csontból készült tárgyakkal foglalkozom. Nem néprajzi és régészeti a témám: az elefántcsont jelentésével, szimbolikájával, felhasználásával, illetve helyettesítésével kapcsolatos.

* * *

Szűcs Judit

Az állati bőr kézműipari feldolgozásának néprajzi emlékei, szűcsök szerszámai, műhelyei és munkaeljárásai.

Saját gyűjtésű, szóbeli (recens) anyag feldolgozása, ebben a fenti témakörök szerinti szempontok mellett a többgenerációs iparosok családtörténete, inas-segéd-mester kapcsolatok is hangsúlyt kapnak.

* * *

Kocsis László

Mire használta a római hadsereg az állati eredetű nyersanyagot a Kr.u. évszázadokban.?

A római hadsereg ellátásában az alapvetően növényi eredetű élelmiszerek mellett jelentős hányadot képviselt a hús. A régészeti feltárások leletanyagában az állatcsont előfordulása a szokványos, datáló értékkel bíró kerámia, érem, fém anyag mellett számarányát tekintve is jelentős. Ezen leletcsoport kiértékelése sok esetben még várat magára, de a rendelkezésünkre álló közlések alapján felvázolhatóak a hadsereg és a civil lakosság által élelmiszer célú hús előállítására felhasznált állatállomány százalékos megoszlása.

Az ókori szerzők és nemritkán a régészeti leletek, a kísérleti régészet eredményei alapján viszont ismerjük a hadsereg működéséhez szükséges nyersanyag szükségletet, legyen az vas, bronz, fa, vagy bőr, esetleg csont alapú alapanyag.

Régészeti kontextusban, az esetek túlnyomó többségében, már csak a szerves anyag részétől megfosztott, a földben megmaradó tárgyak jutnak napfényre, ebből kell rekonstruálni az egykoron meglévő anyagi kultúra sokszínű, de mára már elenyészett gazdagságát.

* * *

Pásztókai-Szeőke Judit

Taurinae – torinói papucs?

Parafa talpbélésű római kori bőrpapucsok pillangó formájú felsőrésszel jól ismertek régészeti kontextusból: mind sírokból (így a pannoniai ún. múmia-temetkezésekből is), mind települések szemétdombjairól. Közös jellemzőjük, hogy jobbára kis méretűek voltak; kiskérődzök bőrből készültek és egy-két kisebb – pl. díszítésbeli - különbséget leszámítva szerkezeti felépítésük alapján homogén csoportot alkottak.

Véleményem szerint a különböző helyről származó példányok minden valószínűség szerint ugyanahhoz a lábbeli típushoz tartozhattak, amit latinul *taurinae* neveztek. Ez a *taurinae* Diocletianus császár ármaximáló rendeletének lábbelikről szóló fejezetében többször is feltűnik (9.14-15, 9.24-25), és az ott megemlített tulajdonságai (belső viselet, aranyozott, gyapjúval bélelt, a bal és jobb oldali párok lehetnek egyformák vagy éppen különbözőek (monosoles és bisoles) megegyeznek a régészeti kontextusból megismert papucsokéval. Továbbá, egy 4. századi lódoktori traktátus egyértelműen állítja, hogy a *taurinae* talpbélése parafából készült.

Amennyiben ez az azonosítás helytálló, akkor a latin *taurinae* fordításának helyessége "bikabőr szandál"-ként, "oxhide sandals"-ként stb. kétségesé válik, ezért javaslom az Augusta Taurinorum-beli (a mai Torino római elődje) papucsoként való értelmezését.

* * *

Vörös István

Árpád-kori prémek és prémvadászok

Az Árpád-kori jelentős állat-gerezna és prémkereskedelemről, a nagy mennyiségben felhasznált állatbőrökről, prémekről viszonylag kevés okleveles adta áll a rendelkezésünkre. A vadállat gereznákról, bőrökről és a prémekről a szolgáltatások, adók, végrendeletek és a vámszabályzatok tudósítanak. Az eleven bőr latin neve a *cutis*, ami jelentésbővüléssel a nyers és a kikészített bőrt egyaránt jelentette. A görög eredetű latin *pellis* (pella) szó eredetileg a nyúzott nyers szőrös vadbőrnek, a gereznának volt a neve, amit később szintén a kikészített prémnyagra is alkalmaztak. A frissen nyúzott gerezna/bőrt nevezték "zöldbőrnek" is, amit szárítással és sózással tartósítottak. A szűcsök (*pellifices*, *pellipari*) által kikészített szőrös bőr

a prém. A 13. században az egyházi és világi birtokokon a szűcs kézműves családok száma jelentősen emelkedett. Ezzel is jelezve a prémek szakszerű kidolgozásának növekvő igényét. A heti vásárokon nagy tételekben megjelenő hazai nyers, és félig kikészített gereznák részben közvetlenül a vadászok termékei, részben a szolgáló népek beszolgáltatásaiból származó földesúri javak fölös, értékesítésre kerülő készlete.

Az Árpád-kori oklevelekben a *coboly* (*Martes zibellina* L. 1758.), a *nyest* (*Martes foina* Erxl. 1777.), a *hermelin* (*Mustela erminea* L. 1758.), a *barnamedve* (*Ursus arctos* L. 1758.), a *róka* (*Vulpes vulpes* L. 1758.), az *üregi nyúl* (*Oryctolagus cuniculus* L. 1758.) és a *mókus* (*Sciurus vulgaris* L. 1758.) prémjei illetve bőrei szerepelnek. A prémes nagyragadozók közül csak a *farkas*, a *róka*, és a *medve* vadászatát említik. Az Árpád-kori oklevelekben hódász (castorinari) foglalkozás szerepel, hódprémről azonban nincs említés. Hiúzmaradványok az Árpád-korból ez idáig nem ismertek.

Az értékes és a drága (pelles caras) luxuscikket, mint a hermelin, coboly, szürke mókus prémeket Lengyelországból és Oroszországból a Regensburg-Bécs, illetve az északi Lengyel kereskedelmi utakon hozták a kereskedők Magyarországra. A Dunán való átszállítás előtt Esztergom városában a "mókus- és a nyúlprémek" vámtételét darabszámuk után, a budai (1255.) és a gölniczbányai (1278. Gelnica, Szepes m.) vámon a vadprémeket (pelles ferinas) szekérrakományok (cum currus) alapján vámolták meg.

Kereskedelembe előforduló gereznák/prémek: szürke mókus, róka, nyúl bőr - gerezna és a nyest gerezna/prém - nyest(bőr)-adó.

A hazai prémes állatok közül a nyest volt a legismertebb és a legnagyobb számban elfogott prémes ragadozó. Egyes helyeken a "nyestprém-adót" különböző munkák elvégzésével és/vagy pénzbeli fizetéssel is megválthatták.

Egyháznak adott szolgáltatás: medve, róka, nyest, és szürke mókus bőr/gerezna/prém.

Világi szolgáltatás: nyest, és szürke mókus gerezna/prém.

Végrendelet/örökség: hermelin, nyest, róka, és szürke mókus gerezna/prém

Vámok: vadbőr, nyúl és szürke mókus/gerezna/prém.

"Macskabőr adó."

Nyulászok – Leporis/Leporariferi – Nyulaskertek.

A mezei nyúl Magyarország vademlős-faunájának autochton tagja. A kisebb testű üregi (vad-, vagy tengeri) nyúl - jelenlegi ismereteink szerint - csak a 13. században került Magyarországra. Az üregi nyúl közép-európai megjelenésének - ma ismert - legkorábbi középkori említése a 12. század közepéről ismert. Az Árpád-kori oklevelekben a nyulászokat következetesen a kéttagú leporariferi (leporis - fero/fera) terminussal nevezték meg. A királyi nyulászokat - leporariferi-eket az Árpád-kori oklevelek Magyarországon csak 3 helyen és csak az 1270-es évek második felében említenek. A nyulászok működése a Balaton- Felvidékre, és a Bakonyra korlátozódik. Egy ismert birtokuk Fejér megye Dunán inneni részén volt.

Hódász - Castorinari

A hódász a hód görög nevéből (castor) képzett foglalkozásnév. Az Árpád-kori Magyarországon hódász, *hódfogó vadász* (castorinari, Hudaz) foglalkozás, illetve királyi vadász szervezet működése ellenére az oklevelekben hódgerezna/prém említése nem fordul elő. A középkorban a hódnak a gereznáját, szőrméjét, húsát és a pézsmáját egyaránt felhasználták.

Darócok - Vadászok/Vadfogók - Prémvadászok

A mai értelemben vett "prémvadász" terminust a középkori nyelv nem használta. Magyarország É-ÉK-i részén a vadfogó prémvadászokat a szláv eredetű *daróc* névvel jelölték. A darócok foglalkozására három markáns vélemény fogalmazódott meg, ezek szerint madarász-solymászok, erdőóvók, illetve több tevékenységet űző vadászok voltak.

GYÖRFFY György a darócokat először csak kérdőjellel nevezte "vadfogóknak" majd a vadfogó királyi 'vadász' szolgálónéppel, "a vadbőrnyúzóval, ill. nyestbőr, szij és vadtulokszarv

beszolgáltatókkal" azonosította őket. GYÖRFFY György fogalmazta meg először, hogy a daróc foglalkozásnév bolgár eredetű, és rokon jelentésű a szláv ловѣсъ - lovci 'vadász' szóval. A bolgár-szláv дѣрати/drati - дѣра/dera jelentése "nyúz, bőrt lehúz, széthasít." Az óbolgár гѣрати (drati) szó jelentése széttép, felsebez. A bolgár gera (dera) jelentése pedig "vadat elejteni, halott állatról a bőrt lenyúzni." Származékai közül a гране (drane) jelentése "nyúzás".

A 11 század végén és a 12. század első felében az ország É-, ÉK-i, és a D-i megyéiben daróc nevű terra-k, predium-ok és villa-k királyi udvárházak, egyházi és magán birtokok részei. A 12. század második felében a királyi darócok Daróc nevű faluja Szepes megyében található (1263., centuriójuk 1264-ben Villam). De más nevű helyen is laknak (1263. Heves m.), illetve vannak birtokaik (1274. Nógrád m, 1283. Heves m.). A bereg megyei Darócon élnek a Gut-Keled nembeli Daróciak (possession, 1280-1284). A szepesi darócok és a vadászkutya vezetők kötelesek a szepesi prépostnak tizedet fizetni (1288.).

A vadászat végén, vagy a csapdákból való begyűjtés után az állatok gereznáját le kellett nyúzni. A kisragadozó prémes állatok nyúzása (leprémezése) még melegen gyorsan elvégezhető. A tömlős fejtés esetén az állat szőrme bőre a farok-hátulsó lábaktól kiindulva a fej irányába haladva kézzel könnyen lehúzható. Az állat feje (koponyája) a bőrben, a mellső lábak karmai a lábvégén maradnak. A nagyobb testű állatok nyúzása hasított fejtéssel történik. A leprémezett szőrös bőrt feszítőfán, vagy rámozó táblán szárítják

A szűcs a prémanyag mindkét oldalát "kezelte": a bőrös oldalát tartósította, a szőrme oldalát pedig "kikészítette", ami igen gyakran festéssel is párosult. A szőrme nyersbőr előkészítése három fő munkafázisban történik: 1, tisztítás - a szőrszálak közötti zsiradék, és egyéb szennyeződés eltávolítása (áztatással, mosással), 2, húsolás - a lenyúzott gerezna belső felületének megtisztítása a zsiradéktól és az izomfoszlányoktól, amit éles késsel, kaszaformájú fémpengékkel végeztek el, 3. a bőr oldal tartósítása csávázással és cserzéssel (növényi, zsíros pl. csontvelős bedörzsöléssel). A szűcsök tevékenységének fő időszaka az őszi-téli hónapokra korlátozódott.

A prémek minőségi jellemzésére a közelmúltban több módszert dolgoztak ki. A prémek tartóssági sorrendjének Austin-féle besorolását ANGGHI Csaba egészítette ki. A besorolás alapja az a megfigyelés, amely szerint a legtartósabb prémje a *tengeri vidrának* (alias "kamcsatkai hód-nak" sic!) van, ennek a számszerűsített értéke 100 pont, vagy 100 %. A többi állatprém - gyengébb - tartósságát ehhez az értékhez viszonyítják.

* * *

B. Nyékhelyi Dorottya

Egy budavári kút középkori bőrleletei és konzerválásuk

1998-2000. között Budán, a budavári Szent György téren, az egykori Teleki palota helyén folytatott ásatások során, több középkori kutat is sikerült feltárni. Az egyik iszapos-nedves betöltésében számos, szerves anyagú lelet megőrződött. Innét került elő, több más selyemtöredék kíséretében, a magyar-Anjou címeres selyemkárpit. Ebből az iszapos rétegből hoztunk felszínre számos bőrleletet is, többségében cipőket. A jobb- és ballábás, különböző méretű, erősen elhasználódott lábbelik értékes viselettörténeti adatokat szolgáltatnak a középkori, 14.-15. századi cipődivatról.

* * *

Petényi Sándor – Bartosiewicz László

Tímárkodással kapcsolatos adatok a Baj Öregkovács-hegyi koraújkori nemesi udvarház területén

1993-óta folyik tervásatás egy kincskeresők által erősen bolygatott területen, Baj, Öregkovács-hegyen. A vidék a Kovácsi család birtoka volt csaknem az egész középkoron át. Falujuk plébánia temploma – egy XIII. századi rotunda – és a hozzá tartozó temető feltárása már befejeződött.

Amikor a Kovácsik birtokait - egy gyilkossági ügy miatt – 1489-ben Mátyás Alsólendvai Bánffy Miklósnak adta, annak familiárisa a templom mellé egy udvarházat épített, mely a XVI. század végéig állt fenn.

Bár az udvarház feltárása még nem fejeződött be, az eddig előkerült objektumok egy része alapján lehetővé vált egy tímártelep beazonosítása. Előkerült a négy kőgyűrűs gödörből álló un. 'meszes'. (Az ebben történő áztatással segítették elő a bőrök szőrhagyását.) A meszes közelében egy téglalap alakú, padkás, tüzelőcsatornás későközépkori mészegető kemencére sikerült rátalálni, amellyel a meszezéshez állították elő a szükséges nyersanyagot. A kellő mennyiségű vízhez egy patak vizének felduzzasztásával jutottak hozzá. A gát illetve a tó korát okleveles adatok illetve a gáton nőtt méretes fa tuskójának dendrokronológiai vizsgálata révén egyértelműen a udvarház korához lehetett kötni. A fentiekén kívül került elő még számos gödör is, ám olyan anyagot, amely közvetlenül utalna a tímárkodásra (tímárkés, bőr, cserzéshez használt szerves anyag) eddig még nem sikerült találni.

A kutatás segítségére volt azonban a történeti állattan, amely számos, nem étkezéssel kapcsolatos megfigyelést tett. Ezek közül a gyakorlati élethez kapcsolódnak a tímárkodásra utaló csontleletek. Különösen a szarvasmarhák és a húsfogyasztás szempontjából kevésbé fontos gímszarvasok lábvég csontjainak nagy száma és tömege, valamint a rajtuk ejtett, nyúzásnak tulajdonítható vágásnyomok igazolják azt a feltevést, hogy az egykori település objektumainak egy része valóban tímárműhely nyíltszíni része lehetett.

Ezzel a megállapítással az állatcsontok vizsgálata révén a történeti állattan adta meg azt a közvetlen adatot, mellyel a régészeti feltárás egyéb módon eddig nem tudott szolgálni.

* * *

Ringer István – Gál-Mlakár Zsófia – Kissné Bendeffy Márta – Horváth Antónia – Kováts István – Bartosiewicz László

17. századi bőrfeldolgozó műhely maradványa Sárospatakon

A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma 2006. december 16-tól 2007. március 20.-ig megelőző régészeti feltárást végzett a sárospataki keleti városfal előterében. A kutatás két helyszínen, az egykori Retel utca 355. és 361. hrsz. számú telkein zajlott. Ez utóbbi területen, egy újkori épület pinceszintje alatt egy 17. századi bőrfeldolgozó műhely maradványai kerültek elő. A feltárt, jelentős mennyiségű bőrlelet egy részét lábbeli maradványok (talpak, sarkok, felsőrészek) teszik ki. Több csizmatalp sarokvasalással, két csizmasarok pedig sarkantyúval együtt látott napvilágot. Ezenkívül mintegy félszáz különböző formájú és méretű talpvasalás került elő. Néhány felsőrészen aranyozás nyomát lehetett megfigyelni. A bőrleletek másik jelentős számú csoportja különböző, mintákból levágott hulladékbőrből áll. A bőrleletekhez hasonló mennyiségben került elő állatcsont a feltárás során, ezek túlnyomó többségét szarvasmarha koponya és szarvcsap teszi ki. Speciális csoportját képezik az előkerült leleteknek a szerszámok, eszközök. Olló, fűrész, különböző méretű árák, tűk, kések

láttak napvilágot. Művelődéstörténeti szempontból különösen jelentős tárgy az a csontból készült simítóké, melynek egyik oldalán egy bajszos, mentét viselő férfialak karcolt rajza látható. A bontás során a fent említett leletek és minimális 17. századi kerámiatöredék mellett III. (Vasa) Zsigmond 1624-es verete került elő. Noha a szóban forgó objektumnak a csekély méretű feltárási terület miatt sem a pontos formáját, sem a kiterjedését nem sikerült tisztázni, a feltárt részletéből előkerült egyedi leletanyag alapján egy 17. század első felében működött bőrfeldolgozó műhely maradványának határozzuk meg. Jelentőségét elsősorban a bontás során előkerült leletanyag adja.

* * *

Molnár Erzsébet

A tiszagyendai avar csontsíp

A Vásárhelyi –terv építkezései kapcsán 2006 -2007 ben került sor a Tiszaroffi víztározó gátjának megépítésére. A gát építését megelőző feltárások alkalmával került sor Tiszagyenda – Búszertő lelőhely feltárára. A lelőhelyen egy nagykiterjedésű szarmata, gepida, avar, honfoglaláskori, majd újkori települések maradványait tártuk fel. A feltárt leletanyagban nagy mennyiségű állatcsont maradvány található, köztük megmunkált eszközök is. Mivel a csontanyag feldolgozása még csak az elején tart, ez alkalommal csak egy megmunkált eszközt, egy avar kettős csontsípöt szeretnék bemutatni.

Avar csontsípokat már több régészeti lelőhelyről ismerünk. Az eddig ismert darabok többsége sírokból került elő. A tiszagyendai kettős csontsíp nem sír mellékleteként, hanem ház beásásának betöltéséből került elő. Maga a ház is figyelmet érdemel, mert formájával, tüzelőberendezésével eltér a telepen talált többi avar háztól.

A tiszagyendai avar csontsíp közzététele az avar sípleletek lelőköri körülményeit és lelőhely listáját bővíti.

* * *

Gál Éva

Tímármesterség, tímárházak Pécsen a 18-20. században.

Pécs városa gazdag ipartörténeti múltjának egyik kiemelkedő területét alkotják a bőrkikészítő- és feldolgozó iparok. Középkori előzményeken bontakozott ki a bőripar. A városon keresztülhaladó vízfolyások léte, az állattenyésztés, illetve állatkereskedelem városban betöltött jelentősége, illetve a mecseki erdőségekből a cserzőanyagok beszerzési lehetősége fontos szerepet játszottak a bőrkikészítő ipar kibontakozásában. Különösen a bővizű Tettye-patak mentén, az ún. Budai külváros területén települtek le a tabakos, illetve tímármesterek, akik céhbe szerveződtek. Az évszázadok folyamán megtalálhatók a városban a magyar-, török- és német bőrkikészítési technológia képviselői is, s ez a technikai sokszínűség hozzájárult egy európai hírű bőrgyártás kibontakozásához a 19. század végén. A gyáripari bőrgyártás a bajor származású Höffler-család tevékenysége révén indult virágzásnak. A kisebb műhelyek, manufaktúrák, -nem bírva a versenyt-, lassan tönkrementek, a legjobb szakmunkások pedig a bőrgyár munkásai lettek. 1892-ben, a városi vízmű megépítésével a Tettye-patak vize föld alatti csatornában került a fogyasztókhoz, s a hagyományos, vízfelhasználásra épülő iparok (malmok, tímárságok) megszűnésével a város e jellegzetes "ipari negyede" is átalakult. Ez a folyamat jól nyomon követhető a Felsőmalom utcában, amelynek házait, telkeit egykor az ún. Malom-csatorna "fűzte össze". A tímár mesterség emlékei között 19-20. századi kéziszerszámok, védett bőrgyári gépek, írott források, s még álló tímárház épületek is szerepelnek. Ezek közül a Felsőmalom u. 9. szám alatti tímárházban

(ma a Várostarténeti Múzeum épülete) -Kárpáti Gábor szakmai vezetésével- régészeti feltárások is segítették az egykori műhely működését körvonalazni. Egy másik, neves tímárházban pedig szerencsés módon megőrződött az eredeti szárítópádlás szerkezet is. A mesterségre vonatkozó korábbi szakmai feldolgozások mellett újabb kutatási eredmények is születtek, ezek nyomán az előadás foglalkozik a jövőbeli múzeumi bemutatási lehetőségekkel is.

* * *

Fodor Péter

Csongrádi cipészek és szűcsök a 20. század első felében írásos források alapján

Már feltárt levéltári források: Csongrád, megyei város – mutató az 1884 – 1955 közötti ipari lajstromhoz 1884 – 1955 Csongrád Vármegye Egyesületi Alapszabályainak betűsoros tárgymutatója.

* * *

Domonkos Ottó

A melléktermékek hasznosítása

A kiemelt csont és bőr felhasználása és termékeinek széles köre mellett egy sor más állati eredetű mellékterméket hasznosító iparágat, kézműves foglalkozást ismerünk a régészeti korokból, de a középkorból és a kora újkorból is.

A szőr, bőr, bél, toll hasznosítása a hétköznapi tárgyak körében éppen úgy természetes, mint a divatos luxuscikkek körében. Ezeknek sajnos csak igen kevés régészeti emléke maradt fenn Európában, de az elszört adatok számbavétele is nagyon fontos, hiszen a középkori, de különösen a kora újkori levéltári anyagban, pl. a céhes iratokban jelentős források segíthetik a korábbi időkben használt tárgyak rekonstrukcióját, a készítés-technológia megismerését. A technológiát illetően a „hulladékok” feldolgozásában a nemezelés, fonás, szövés, kötés, faragás, esztergályozás egyaránt széles körben elterjedt gyakorlatával találkozhatunk.

Előljáróban újból felhívom a tisztelt kollégák figyelmét a „Magyarország kézművesipar-történetének válogatott bibliográfiája” (Bp. 1992. Szerk.: Domonkos Ottó - Nagybakay Péter); „A magyar kézművesipar története” (Bp. 2005. Szerk.: Holló Szilvia Andrea - Szulovszky János), „Magyar Néprajz 3.- Kézművesség” (Bp. 1991. Főszerk.: Domonkos O.); valamint „A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere 1463-1848, 1-2.” (Bp. 1986. Szerk.: Domonkos O.- Kiss M. – Nagybakai P.) kötetekre, az árszabások válogatott forrásainak tíz kötetére (Szerk.: Flórián M.).

* * *

Gömöri János

Két középkori soproni tímárműhely régészeti maradványai

A soproni műemléki kutatásoknál két-két falazott verem került elő a Szent György utcai és az Új utcai ásatások során. Feltételezhető, hogy ezek tímárműhelyekhez tartoztak. Az Előkapu melletti alsó falszorosban - egymás mellett - két földbe süllyesztett fakádat találtunk, belsejükben vastag mészlérakódással. Itt szappanfőző műhelyt feltételeztünk. Rendezetten egymás mellé helyezett, feldolgozásra váró, elásott szarvasmarha-tülkök sora egy késő-középkori gödörben, a soproni Káposztásföldek (Krautacker, vagy más néven Ibolyarét) lelőhelyen került elő. A szerző áttekintést ad a Soproni Múzeum faragott csontleleteiről is.

* * *

Szulovszky János

Csont és a bőr iparosai a dualizmus korában

A dualizmus időszakában mind a tradicionális paraszti társadalomban, mind pedig az ipar világában mélyreható változások történtek. A kibontakozó gyáripar és a belkereskedelem kiépülése eltérő módon és mértékben hatott a hagyományos módon dolgozó kézművesek különböző csoportjaira: voltak, amelyeknél szinte teljes volt a rombolás, jócskán akadtak, amelyeket átalakított, némelyeket viszont érintetlenül hagyott. Az utóbbiak azon szakmák közül kerültek ki, amelyek vagy közvetlenül személyi igényeket elégítettek ki, vagy pedig a helyhez kötöttség nem engedte meg nagyobb munkamegosztást és tömeges alkalmazást. Ezért az élelmezéssel kapcsolatos iparok (pék, cukrász, hentes stb.) továbbra is megszokott üzletmenetet folytatták. Lényegesen megváltozott azonban a lakatos, kovács, bádogos, kádár, asztalos és szabó iparok működési köre, s ezek sok tekintetben függő viszonyba kerültek a nagyvállalatokkal. Az állati eredetű nyersanyagokat feldolgozó mesterségek (szitakötő, fésűs, szappanos, tímár, varga, cipész) azok közé tartoztak – a szövő- és fonóipar, a fazekas, esztergályos, kalapos, és kötélverő iparral egyetemben –, ahol a nagyipar felbontó, romboló, teljesen teret foglaló hatása mutatkozott meg, amelynek következményeit tovább súlyosbította a parasztság körében lezajló ízlésváltozás, illetve a tágabb társadalomban a megváltozó igények.

* * *

Knézy Judit

A bocskortól a lószerszámig (bőrrel foglalkozó kézművesek Somogy megyében a 18-19. században)

A volt török hódoltsági területeken nem folytathatták korábbi tevékenységüket a céhek, de az esetenként a lakóhelyükön vagy környékén maradt kézművesek nagyobb része sem. De egyes iparágak mégis működtek, mint a kovácsok, rézművesek, tímárok, csizmadiák, esetenként a szűcsök is, és látogatottak voltak egyes vásárok is. A kereskedelem révén messzi földről érkeztek különféle iparos termékek, mint a vámtarifák és egyéb iratok is mutatják. Az urbáriumok és conscriptiók szerint egyes községek népe a töröknek és földesúrnak csizmával, vagy más lábbelivel, ködmönnel stb. adóztak többek között. A törökök is magukkal hozták mestereiket, akik közül többen letelepedtek és hathattak a helyben maradt mesterekre.

A 17. század végétől kezdtek újra alakulni Somogy megyében a céhek, de nagyobb lendületet ez a folyamat csak a 18. század végétől vett, céhes alapítólevelükben másolták az előttük járó régibb múltú pozsonyi, veszprémi testületek iratait. Éppen a csonttal és bőrrel dolgozó céhes mesterekre vonatkozóan a legkedvezőtlenebb a forrásellátottság Somogyra vonatkozóan a céhes iratok tekintetében. Pl. A csurgói „német” más néven „külső vegyes céh” anyaga fennmaradt elég részletességgel, de sajnos éppen bőrrel dolgozó iparosok nem tartoztak ebben a testületbe, hanem valószínűleg a magyar vegyes céhbe, amelynek viszont nem maradt fenn az anyaga. A földesúri számadások és iparosokkal kötött szerződések kiegészítik a céhes iratok hiányosságait. A limitációk jelzik a vásárra vitt illetve megrendelésre készített áruféleségek elég széles, de nem teljes skáláját, bár ezek nem kizárólag a helyi és környékbeli céhek készítményeire vonatkoznak, hanem a piacra, vásárra – esetleg messzi földről hozott fontosabb termékek árára, megnevezésére is. Az összeírások, még a legrészletesebbnek tűnő 1828-as összeírás sem ad teljes képet az egyes helységeken tevékenykedő iparosokról. Az előadás inkább a kutatás szempontjaira, gondjaira, a források kritikájára teszi a hangsúlyt a további előrelépés reményében.

* * *

Posztterek:

Gál Erika

Rozmár a Dráva partján?

Egy rozmáragyarból készült övcsat a barcsi törökkori palánkvárból (Poszter)

Az írott források szerint 1567-1664 között a barcsi palánkvárban mintegy 170-200 török őrség felügyelte a területet, a hajózást, a szárazföldi közlekedést és kereskedelmet egyaránt. Az egykori vár területén 1989-2003 között zajló ásatások számos régészeti leletet és az eddig ismert leggazdagabb törökkori állatsontegyüttest hozták a napvilágra.

A mintegy 10 000 db állatsontot tartalmazó leletgyűttesben a szarvasmarha uralkodott a csontok 76,0%-ával, amelyeket gyakoriságban a házityúk (9,5%), valamint a juh és kecske (9,0%) követett. A sertés és más fajok, beleértve a vadállatokat is, meglehetősen szerényen képviselték magukat.

A legérdekesebb állati eredetű lelet egy rozmáragyar alapi részéből kimetszett és faragott lapka, mely az ismert párhuzamok szerint övcsat volt. Az 52,3 mm hosszú, 39,1 mm széles és 6,5-7,0 mm vastag tárgy széleit szimmetrikusra faragták. Az övcsat „színét” – szintén szimmetrikusan – négy egyforma motívum díszíti, amelyek valószínűleg növényi indát ábrázolnak. A tárgy hátoldala simára csiszolt. A 3+3 db, szabályos alakban elhelyezkedő furat, valamint a bennük található vasszegek maradványa szerint az övcsatot három-három szeggel, közel egyenlő szárú háromszög alakban rögzítették kétszer egyazon övre, vagy két különböző övre.

Az övcsat a Barcon előkerült kevés luxustárgy egyike egy stájerországi díszített kés, valamint a balkáni és kínai eredetű cseréptöredékek mellett. Mivel a palánkvárat egyszerű emberek lakták, e különleges darabok kereskedelem vagy ehhez hasonló úton kerülhettek a Dél-Dunántúlra.

A rozmár csak az Északi-sark körüli tengerpartokon él. Vadászatára és az agyarak megmunkálására már a 9-11. századtól kezdődően vannak bizonyítékok, a 11-12. században Európa belsőbb területeire is eljutott ez a ritka és emiatt értékes nyersanyag.

A barcsi lelet a második rozmáragyarból készült tárgy Magyarországon, amelyik régészeti összefüggésben került elő. A veszprémszentgyörgyi kolostorban egy 13-14. századi sír betöltésében találták egy Tau-kereszt töredéket 2001-ben.

Ezt a kutatást az OTKA K 72231 sz. program támogatja.

* * *

Nyerges Éva Ágnes

Feldolgozás, hasznosítás – Megmunkált állatsontok a Sopron, Potzmann-dűlő II. őskori lelőhelyről

A Sopron – Potzmann-dűlő II. lelőhelyről a 2007-2008 évi ásatások során összesen 2246 állatmaradvány került elő. Ezek 84 %-a régészetileg jól datálható jelenségekből származik. A csonttöredékek mennyisége alapján a meghatározható korszakok közül nagyságrendekkel kiemelkedik a rézkori Balaton – Lásinja kultúra (388 db) anyaga, a késő bronzkori urnamezős kultúra (999 db) és a kelta (206 db) jelenségekhez köthető régészeti állattani anyag.

A csonteszközöket tekintve az egész lelőhelyről összesen 48 db megmunkálási nyommal rendelkező töredék származik. Míg átlagosan koronként 2-3 darabbal számolhatunk, az urnamezős kultúra leletanyagából 29 db eszköz / megmunkálás nyomát mutató állatsont került elő.

Rövid összefoglalóm ezen eszközöknek az állattartási, illetve visszahatóan – a teljes állattani leletanyag részeként értékelve – az állathasznosítási hátterét kívánja vázolni.

Előadók / lecturers / Vortragenden

ELŐADÓ	INTÉZMÉNY / INSTITUTION
Bácskay Erzsébet	1089 Budapest, Benyovszky Móric u. 14.
Bárány Annamária	Magyar Nemzeti Múzeum, 1088, Budapest, Múzeum krt. 14-16.
Bartosiewicz László	ELTE-BTK, Régészettudományi Intéze, 1088 Budapest, Múzeum Krt. 4/B.
Alice M. Choyke	Aquincum Muzeum, 1131 Bp. Záhony u. 4.; Közép Európai Egyetem, Középkori Tanszék 1051 Budapest, Nádor u. 9.
Csippán Péter	Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat
Csongrádiné Balogh Éva	1089 Budapest, Benyovszky Móric u. 14.
Daróczi-Szabó Márta	ELTE-BTK, Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B.
Dobosi Viola	Magyar Nemzeti Múzeum, 1088, Budapest, Múzeum krt. 14-16.
Domonkos Ottó	Soproni Múzeum 9401 Sopron, Pf. 68. (korábbi intézmény)
Faragó Sándor	Nyugat-Magyarországi Egyetem, rektor. Sopron
Fehér György	Magyar Mezőgazdasági Múzeum, főigazgató, Budapest
Fodor Péter	Tari László Múzeum, 6640 Csongrád, Iskola utca 2.
Gál Erika	MTA Régészeti Intézet, 1014 Budapest, Úri u. 49.
Gál Éva	BMMI Új- és Legújabb kori Történelmi Osztály, 7621 Pécs, Felsőmalom u.9.
Gál-Mlakár Zsófia	Miskolci Egyetem BTK Doktori Iskola
Gömöri János	Fórum Múzeum Scarbantiae; levelezési cím: Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Hajnal Zsuzsanna	Magyar Nemzeti Múzeum, 1088, Bp. Múzeum krt. 14-16.
Horváth Antónia	Herman Ottó Múzeum, Miskolc
Kissné Bendefy Márta	MNM Műtárgyvédelmi Módszertani és Képzési Osztály, Budapest
Knézy Judit	Magyar Mezőgazdasági Múzeum Bp. 1376 Vajdahunyadvár (korábbi intézmény)
Kocsis László	Magyar Nemzeti Múzeum, 1088, Budapest, Múzeum krt. 14-16.
Kováts István	MNM, Mátyás Király Múzeum, Visegrád,

Kőrösi Andrea	Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1376 Városliget, Vajdahunyadvár
Kustár Rozália	Viski Károly Múzeum, Kalocsa, Szent István király u. 25.
Kvassay Judit	Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, Feldolgozási Osztály, 1036 Budapest, Dugovics Titusz tér 13–17
Magyar Kálmán	Rippl Rónai Múzeum, Kaposvár
Molnár Erzsébet	Magyar Mezőgazdasági Múzeum Budapest, 1376 Városliget, Vajdahunyadvár
Nagy Györgyi	Iparművészeti Múzeum, Kisgyűjtemények Osztálya, Budapest
B. Nyékhelyi Dorottya	Budapesti Történeti Múzeum, 1014 Budapest, Szent Gy. tér 2.
Nyerges Éva Ágnes	Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, II. sz. Regionális Iroda, 9700 Szombathely, Szófia u. 33-35.
Pásztókai-Szeőke Judit	Danish National Research Foundation`s Centre for Textile Research, University of Copenhagen, 2300-DK, Njalsgade 102. Copenhagen, Levelezési cím: 9400 Sopron, Juharfa u. 13. VI/20.
B. Perjés Judit	
Petényi Sándor –	Kuny Domokos Megyei Múzeum, 2890 Tata, Néppark Kiskastély
Ringer István	Magyar Nemzeti Múzeum, Rákóczi Múzeuma, Sárospatak
Szulovszky János	MTA Történettudományi Intézete, Budapest, Úri u. 53.
Szűcs Judit	Tari László Múzeum, 6640 - Csongrád, Iskola utca 2.
Tóth Zsuzsanna	ELTE-BTK, Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum Krt. 4/B.
Tugya Bea	Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, 1036 Budapest, Dugovics tér 13-17.
Vörös István	Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Tár, Archaeozoológiai Gyűjtemény, 1088 Budapest, Múzeum krt. 14-16.
Zimborán Gábor	Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága

Összeállította a Konferencia Szervezőbizottsága:

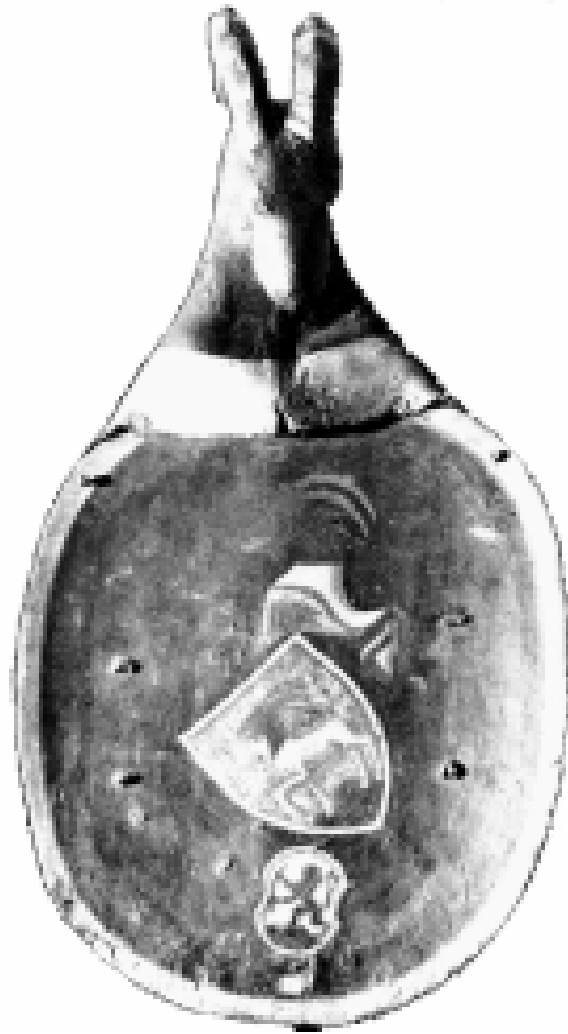
Gömöri János CSc., az Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottság elnöke –

Kőrösi Andrea, Magyar Mezőgazdasági Múzeum –

Szulovszky János CSc., a Kézművesipar-történeti Munkabizottság elnöke.

Alice M. Choyke, angol fordítás

Budapest – Sopron 2009

**14. századi – bőrrel bevont – címerpajzs
a soproni Ferenc (Nagyboldogasszony) templomból.**

A konferenciát támogatja az

**MTA VEAB Soproni Tudóstársasága
és a Scarbantia Régészeti Park Alapítvány**

